

Prosessifilosofiaa sosiologeille

Michael Halewood: A.N. Whitehead and social theory. Tracing a culture of thought. Anthem Press, London, New York & Delhi 2011. 188 s. ISBN 978-0-85728-796-0

Prosessifilosofi A.N. Whitehead (1861–1947) elää renessanssiaan. Teologiaan kuolemansa jälkeen marginalisoituneen brittiläisen ajattelijan rehabilitaatio takaisin filosofiaan ja yhteiskuntatieteisiin on ihan viime vuosina saanut ainakin kolme merkittävää ilmausta. Isabelle Stengersin (2011) ytimessä esitys Whiteheadista tieteenfilosofian haastajana ja Steven Shaviron (2009) Whitehead-aseointi Immanuel Kantin ja Gilles Deleuzen subliimin analytiikan jatkumoon on saanut täydennystä Michael Halewoodin avauksesta koskien Whiteheadin antia sosiologialle. Yhteiskuntatieteellisen keskustelun hermeettisen muurin Whiteheadin mentävinä aukkoina Halewood hyödyntää muun muassa keskustelua kriittisestä realismista ja kysymystä arvoista.

Heti aluksi on sanottava, että Whiteheadin esittely sosiologikunnalle on erityisen haastava tehtävä, koska tämä Bertand Russelin matemaatikko-kirjoittajaveri tarkastelee yhteiskuntaa niin elollisen kuin elottomanakin luonnon yhteenliittymiä. Hänelle elektronien ja atomin ytimen muodostama atomi on yhteiskunta siinä missä Iso-Britannia tai Yhdysvallat. Whiteheadin prosessifilosofiassa mikään ei ole

pysyvää. Entiteetit ovat olemassa vain tulemisensa tilassa. Täydellistytyään ne katoavat tai sulautuvat osaksi jotakin toista tulemisensa tilassa olevaa. Whiteheadin ajatuksessa materiaalisesta todellisuudesta kaikkienensa kokevana voi nähdä myös leibnizlaisia kappuja.

Whiteheadin ehdottama ajattelutapa on kriittinen perinteistä modernia ajattelutapaa kohtaan erityisesti siltä osin kun sitä luonnehtii luonnon kahtiajakautuminen, bifurkaatio. Tästä katsannosta mielen jako luonnon kokemiseen ja sen teoretisointiin on modernin ajan vitsaus. Tieteen käsitteittä luonto ja ihmisen kokema luonto ovat erkaantuneet toisistaan silloittamattomiin. Sama bifurkaatio näkyy tieteen sisällä niiden tieteenalojen välisenä kuiluna, jotka potevat keskinäistä yhteismitattomuutta. Luonnon bifurkaation kritiikki näkee ajattelun epäjatkuvuuden ja käsitteiden yhteismitattomuuden epäjohdonmukaisuutena, modernin mielen vitsauksena.

Yhteiskuntateorian kesto-ongelmat – kysymykset rakenteen ja toiminnan, kehon ja kulttuurin sekä luonnon ja teknologian suhteesta – saavat Whiteheadin tarjoamassa lähestymistavassa lu-

paavia näkymiä avaavan käsitteilyn. Toisaalta Whiteheadin tapulottaa sosiologeille tuttuun käsitteiden (kuten yhteiskunta ja organisaatio) alaa aina elottomaan luontoon saakka, kuten elektronien organisoitumiseen atomeiksi, voi olla sosiologille erityisen hämmentävää.

Halewood on valinnut Whiteheadin intellektuaalista arvoa sosiologialle valottavat esimerkit huolella. Kirja jakaantuu kahdeksaan suhteellisen itsenäiseen mutta johdonmukaisen kokonaisuuden muodostavaan lukuun. Ensimmäinen luku, joka samalla toimii kirjan johdantolukuna, jäljittelee luonnon bifurkaatioon johtavaa intellektuaalista vinoutumaa modernissa länsimaisessa ajattelussa aina Aristoteleen substantiaalisuuteen asti. Toinen luku esittelee Whiteheadin keskeistä käsitteistöä ja avaa sitä, miten tuttuun käsitteiden, kuten ”tunne” (feeling) tai ”käsittäminen” (prehension), käytöllä totutusta poikkeavalla ja samalla johdonmukaisemmalla tavalla voidaan jo silloittaa niitä kuiluja, jotka vaivaavat modernia ajatteluamme.

Kolmas luku tuo Whiteheadia kriittisen realismin nimellä tunnettuun keskusteluun. Niin luonnon ja kulttuurin kuin toiminnan

ja rakenteenkin ensisijaisuuden ongelmaa ratkovan kausaaliajattelun vaihtoehdoksi Halewoodin Whitehead tarjoaa yhdessä kasvamisen (*concrecence*) ja yhdessä muotoutumisen (*conformati-on*) lähestymistapaa. Arvojen ja tosiasioiden suhde on neljännen luvun aiheena. Halewood jäljittelee tämän bifurkaatiokomponentin alkuperän historiallisen sosiologian klassikoiden Diltheyn, Rickertin ja Windelbandin konstruktioihin ja osoittaa sen efektiin ennen muuta Parsonsin ja Schutzin ajatteluun arvoista yhteiskuntien koossapysymisen peruskaurana. Whiteheadilainen näkökulma arvoihin on potentiaalisuudessa – tai oikeastaan aktuaalisen ja potentiaalisen välisen jännitteen avaamassa tulevaisuudessa. Tämä jännite oikeastaan onkin keskeinen ellei keskeisin komponentti siinä Whiteheadin postuloimassa katsannossa, että olemassaolo on pohjimmiltaan tulemista, tapahtumista, jolloin myös yhteiskunnat arvojärjestelmineen ovat, elleivät kaiken aikaa aivan aktuaalisesti, niin ainakin potentiaalisesti muuttuvia.

Luvussa viisi Halewood purkaa sosiaalisen ja yhteiskunnan käsitteen nykykriisiä esittämällä whiteheadilaisen vaihtoehdon sosiologian klassikoiden nyttemmin kriisityneeseen standardiluentaan yhteiskuntien ja yhteiskunnallisen konstituutiosta. Whiteheadilla sosiaalisuus ei rajaudu ihmisyyteisiin eikä edes niin sanottuun elolliseen, vaan se on kaiken materiaalsen välttämätön elementti. Kaikkea, millä on pysyvyyttä, tulisi tarkastella yhteiskuntana. Ajatus kaiken yhteiskunnallisuudesta on tuttu myös Gabriel Tardelta, sosiologian unohdetulta ”uus-leib-

nizläiseltä” klassikolta. Whitehead tarjoaa kuitenkin Tardea enemmän analyttisiä välineitä yhteiskuntien tutkimukseen. Whiteheadin ajatus yhteiskunnista itse itsensä olemassaolon syynä muistuttaakin enemmän Durkheimin teesiä yhteiskunnallisen *sui generis* -alkuperästä. Whiteheadille yhteiskuntia ei kuitenkaan tule tutkia objekteina, vaan prosessina, jonka aikana yhteiskunnan konstituovien aktuaalisten entiteettien (jotka kukin omalla tahollaan ovat yhteiskuntia) keskinäinen vastavuoroinen tunne toinen toisiaan ja yhdessä muodostamaansa kokonaisuutta kohtaan säilyy koossapitävänä voimana.

Whiteheadilainen sosiologi onkin kiinnostunut ennen muuta siitä, miksi ja millä tavoin kukin yksittäinen yhteiskunta pysyy koossa. Eikä ole mitään syytä olettaa, että koossapysymisen syyt eri yhteiskuntien kohdalla olisivat jonkin abstraktin yhteiskuntateorian antamassa mielessä samanlaiset. Whiteheadille kaikki yhteiskunnat ovat ”itsepäisiä tosiasioita” mutta samalla ainutkertaisesti historiallisia. Ihmisyhteiskunta(kaan) ei ole ihmisluonnon tuote tai seuraus. Kokemus on Whiteheadille olivaisen perimmäinen konstituenti – hieman samalla tavoin kuin kieli osoittautuu Tractatuksen Wittgensteinille tiedon perimmäiseksi konstituentiksi. Kokemuksen ratkaisevan roolin avulla Whitehead päätyy postuloimaan kaikessa olivaisessa läsnäolevan subjektiivuden. Tätä kautta myös tarkoitus on läsnä, ei vain ihmisen kokemuksena, vaan kaikessa tapahtumisessa ja kokemisessa. Kritisoidessaan mekanistista selitystapaa luonnon- ja yhteiskuntatieteissä Whitehead ei kuitenkaan ole tuomassa aristote-

lista finalismia takaisin, vaan tarkoitus muodostuu nyt yhteiskunnaksi luonnehdittavan entiteetin jäsenten keskinäisen yhdessämuotoutumisen ja -kasvamisen kautta. Tähän sopii hyvin ajatus henkilökohtaisen poliittisuudesta. Luvuissa kuusi ja seitsemän Halewood esittelee Whiteheadin antia ruumiin sosiologian (Butler) ja sukupuolisen differentiaalion (Irigaray) tutkimukseen.

Halewoodin teoksen päättää paluu Marxiin. Vaikkei Whitehead tunnustanut väriä sosiologian klassikoiden suhteen, ei ole vaikea löytää yhtymäkohtia sosiologisen kapitalismikritiikin ja Whiteheadin joidenkin käsitteiden välillä. Erityisesti abstraktion käsite Marxilla ja Whiteheadilla saa liki saman sisällön Halewoodin käsittelyssä. Molemmilla herroilla abstraktio näyttäytyy varsin dynaamisena, jopa väkivaltaisena – ja tarvittaessa myös materiaalisena – entiteettinä.

Halewoodin teos on ansiokas ja lajissaan ensimmäinen avaus Whiteheadin potentiaalista nimenomaan sosiologialle. Teos sopii sekä yhteiskuntatieteen filosofiaan perehtyneelle että aloittelijalle, sillä Halewood esittää huolella oman näkemyksensä niistä sosiologian ja yhteiskuntatutkimuksen kysymyksistä, joihin hän Whiteheadin antia suosittaa. Kaiken kaikkiaan Whiteheadin ajattelun esittely sosiologeille on haastava tehtävä. Halewood suoriutuu tästä kuitenkin kunniakkaasti. Kirjan luettuaan sosiologikin voi hyvin varustautuneena tarttua primaaritekstiin.

Ismo Kantola